

TOPLUMSAL HAREKET TEORİLERİ VE ORTADOĞU İSYANLARI*

-Kitap Tahlili-

YASEMİN YÜCE TAR**

Giriş

A Çağlar Deniz'in editörlüğünde hazırlanmış olan ve 11 bölümden oluşan kitabın dört bölümü, toplumsal hareketler bağlamındaki teorik tartışmalara ayrılırken diğer bölümler, hala yakıcılığını koruyan bir konu olarak "Arap Baharı" olarak adlandırılan deneyimlere odaklanmaktadır. 238 sayfalık kitap, çok yazarlı, çok disiplinli, Arap baharı konusunda çeşitli ülke deneyimlerini derlemesi anlamında ve bunu yaparken sosyolojik perspektifi elden bırakmamaya çalışması anlamında özgün ve ilk kitaplardan biri olmaktadır. Toplumsal hareketler teorik arka planını özetlemesi itibariyle bu konulu sosyoloji tartışmalarında önemli bir literatür derlemesi sunmaktadır. Yine siyaset bilimi ve uluslar arası ilişkiler tartışmalarının sosyoloji ile ayrılmaz bağını gösteren bir konuda yazılmış bu kitap bir başlangıç, konuya giriş ve tartışma zeminini zenginleştirmek için yeterli malzeme sunmaktadır.

Değerlendirme

Kitabı iki temel bölüme ayırmak gerekirse, ilki; toplumsal hareketler teorilerinden oluşur. İkinci bölüm ise "Arap Baharı" sürecini yaşamış dört önemli Ortadoğu ülkesi (Suriye, Mısır, Tunus, Yemen) deneyiminin anlatıldığı ikinci kısım olarak tanımlanabilir. İlk dört bölüm teorik tartışmalara ayrılmıştır. Kalan yedi bölüm ise bahsi geçen ülke deneyimlerini Arap Baharı kavramsallaştırması içinde tanımlamaya çalışmaktadır. Kitabın teorik kısmında yer alan bölümlerin temel kavram ve tartışmaları; kolektif eylem kuramları, toplumsal hareketler teorileri, yeni toplumsal hareketler tanımlamalarıdır. Yeni toplumsal hareketler tanımlarıyla ilişkili olan kimlik, küreselleşme, medya gibi ana eksenler de teorik kısmın içeriğine eklenmektedir.

* Orion Kitabevi, 2015.

** Dr., 19 Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

Kitabın doldurmaya çalıştığı boşluk, toplumsal hareketler teorisi ve tartışmalarında Türkçe kaynak yetersizliğini gidermek ve toplumsal hareketler teorisinin temel kavram ve tartışmalarını özetlemektir. Toplumsal hareketler tartışması, 18 yüzyılın ikinci yarısından günümüze kadar modern dünyanın ve böylece sosyolojinin değişimi ve değişimin yönünü görebilmek için önemli bir tartışma sunmaktadır. Kitapta alıntılanan tanımlardan birisi bunu özetler niteliktedir.

“Modern dünyada sosyal hareketler, onu değiştirmek adına bir girişim olarak ortaya çıkarken, sosyoloji de onu anlamak için bir girişim olarak belirmiştir.” (Deniz, 2015; XVI)

Toplumsal hareketler kavramı kolektif davranışlar, kolektif eylemler gibi farklı tanımlamalara sahip olup, bu tanımlamalar da farklı bakış açılarına tekbül etmektedir. Kitabın ilk bölümü, dönemlere ve farklı bakış açlarına göre farklı tanımlamaları açıklayarak başlamıştır. Amerika ve Avrupa sosyolojisinin farklı yaklaşımları, toplumsal hareketlerin yapıcı mı yoksa yıkıcı mı olduğu eksenli cevabı içinde barındırması bağlamında iki farklı yaklaşımı görmek önemli olmuştur. Marx, Weber ve Durkheim sosyolojilerinde kavramın yeri ve anlamının izini sürmeye devam eden bölüm, “Sembolik Etkileşimcilik”, “Katma Değer” ve “Görelî Yoksunluk” teorilerinin toplumsal eylemlere bakışını özetleyerek bitirilmiştir.

Toplumsal hareketlerin modern dünyanın gidişatına müdahale etmeye başladığı 19. yüzyıl ruhu toplumsal hareketleri sosyoloji için de önemli tartışma konuları arasına sokmuştur. Kitabın ikinci bölümünde Toplumsal Hareketler teorileri altı ayrı başlıkla ele alınmıştır. Bu başlıklar; 1- Rasyonel Seçim Teorisi, 2- Kaynak Seferberliği Teorisi, 3- Siyasi Süreçler Teorisi, 4- Yeni Sosyal Hareketler Teorisi, 5- Kültürel Yaklaşım ve 6- Çerçeveleme Teorisi'dir.

Kitabın üçüncü bölümü olan “Sınıftan Kimliğe: Yeni Sosyal Hareketler” bölümü, 1960 sonrası barış, çevre, feminist hareketler bağlamında ortaya çıkan “yeni” sosyal hareketlerin kimliğini, dinamiklerini, “eski” toplumsal hareketlerle aralarındaki farklılıkları ortaya koymaktadır. Eski ve yeni sosyal hareketler tartışması ilgili bölümde farklı taraflar ve bakış açıları ile ortaya konulmuştur. Yeni toplumsal bütünlüğün doğasına ilişkin farklar, modern ve post-modern oluşlara tepki şeklinde ortaya çıkışları, toplumsal tabanına ilişkin farklar, kimlik tanımı ve oluşumu üzerinden eylemlilik kurması, gündelik hayatın siyasileştirilmesi, değerlerin bir araya gelmeyi sağlama potansiyelleri, organizasyondaki gevşek bağlar yeni toplumsal hareketleri diğerlerinden

ayıran farklar olarak sıralanmıştır. Ortadoğu'daki toplumsal hareketlere bu bağlamda bakmak açıklayıcı birçok bulguya ulaşmayı sağlamaktadır. Ancak Yazarın Uluslararası Sosyoloji Derneği Eski Başkanı T.K. Oomen'den yaptığı alıntı Ortadoğu veya Batı-dışı modernliklerin yeni toplumsal hareketlerini anlamakta önemli bir ipucu vermektedir.

“Hindistan'daki eski sosyal hareketler Batı modernitesinin kaynaklarının, dolayısıyla bundan doğan huzursuzlukların, olmaması sebebiyle büyük ölçüde sınıfsız hareketlerdir. Batının eski sosyal hareketlerinin çoğu, toplumsal eşitliğe yoğunlaşmış sınıf hareketleri iken, Batı'daki yeni sosyal hareketler ise Batı modernliğine duyulan gayri memnuniyetliklere odaklanmış sınıf sonrası hareketlerdir. Oysa Hindistan'daki yeni sosyal hareketler, sadece ekonomik gelişmeyi hedefleyen, anayasal eşitlik ve sosyal adalet vaatlerini uygulamakta başarısızlığa uğrayan Hint modernleşmesine duyulan memnuniyetsizliklere tepkidir.” (Deniz, 2015; 48)

Yeni toplumsal hareketler kavramının batı modernizmi ve onun eleştirisi üzerine kurulu oluşu farklı modernizm tecrübeleri olan toplumlar için ne kadar açıklayıcı olacağı kitaba yöneltilecek önemli sorulardan biridir. Soruya ilişkin kısmi cevaplar ülke deneyimlerinin anlatıldığı bölümlerde bulunmaktadır.

Yeni toplumsal hareketler kimlik, küreselleşme ve sosyal medya gibi tartışmalarla ile iç içe geçmiş bir tartışma alanı olarak kitabın dördüncü bölümünde ayrıca ele alınmıştır. Arap Baharı ve Ortadoğu'da yaşananların kimlik gibi, gençlik hareketleri gibi, küreselleşme gibi bağlamlarının yoğun oluşu bu bölümü önemli kılmaktadır. Küresel dünyada kimliğin kuruluşu, oluşumu ve taleplerinin düzenlenişi birbirinden etkilenerek ve birbirlerini dönüştürerek gerçekleşmektedir. “Ortadoğu'da gençlik, siyasal katılım ve sosyal medya” bölümünde Özgür Sarı, Arap Baharı olarak adlandırılan sürecin dinamiğinin gençlerden oluştuğunu belirtmektedir. Teorik çerçevenin çizilmesinin ardından, kitabın kalan bölümlerinde Arap ülkelerinde deneyimlenmekte olan hareketlerin gençlik-siyaset, siyasette baskı grupları, siyasete katılım mekanizmaları ve kamusal alan kavramları ile tartışılabileceği belirtilmektedir. Yazar, kamusal alan tanımını batı kaynaklı ve batı deneyimine dayalı literatürle anlamanın Doğu toplumlarını okumada eksik kalacağını belirtmektedir. Ancak bu eksiklik Türkiye Sosyolojisine içkin olup, tek başına bu kitapla aşılamayacağı aşikardır. Bu sorunun varlığıyla, Ortadoğu'da olanları anlama çabası içinde kısıtlılıklar barındıracaktır ancak bu çabanın kendisinin kıymetli olduğu belirtilmelidir. Ortadoğu'da kamusal alanın kısıtlılığı, birlikte hareket etme tecrübesinin batı tipi örneklerine

benzememesi sosyal medyayı “yeni bir kamusal alan” olarak özelde Ortadoğu’daki gençlik hareketlerinde önemli hale getirmektedir. Sarı’nın şu ifadesi Ortadoğu özgünlüğü için önemli bir tespit olarak gözükmektedir.

“Kitleleşme iletişim araçlarının, gazetelerin ve TV kanallarının egemen iktidarlar ve otoriteler tarafından kontrol edilmesi, siyasal katılımı kısıtlı olan gençler ve kadınlar için alternatif alan olarak sosyal medyayı kullanmasına yol açmıştır. Sosyal medya ve paylaşım siteleri aracılığı ile soyut bir kamusal alan yaratılmış oldu ve bu soyut kamusal alanda devletin denetim mekanizmaları işlemez hale geldi.” (Sarı, 2015; 108)

Ortadoğu’da olanlara ilişkin sosyoloji yapmanın an itibarıyla zor oluşu kitabın hem zorluklarını hem de önemini ortaya koymaktadır. Arap Baharına ilişkin bilinenler, bilgi olarak ortalıkta dolananlar iki kaba açıklamaya bölünebilir: İlk açıklama, yoksulluk ve diktatörlükleri esas olarak yapılmaktadır. Diğer açıklama ise; Arap Baharının en azından tetikleyicisinin Batılı dış güçler olduğu üzerinde yoğunlaşmaktadır. İki açıklama da toptancı, toptancı niteliği ile de bir dinamikle geri kalanı açıklamaya çalışıcı olduğundan daha az sosyolojik ve fakat daha fazla siyaset bilimci ve uluslararası ilişkiler perspektifini sergilemektedir. Bunlardan sıyrılarak sosyolojinin anlama, resmi bütün dinamikleri ile görme ve dinamikler arasındaki ilişkileri kavramaya çalışma çabası halen çatışmaların, savaşın sürdüğü bölge dikkate alındığında kolay değildir. Bu durumu özetleyen bir anlatı şöyledir; 70’lerin başında Mao’nun yardımcısı Çu En Lay’a sormuşlar: “Fransız Devrimi hakkında ne düşünüyorsunuz?” Cevap: “Konuşmak için henüz erken!” demiş. Sosyolojik olarak konuşmanın özellikle büyük devrim hareketlerinde, yüksek volümlü toplumsal hareketler esnasında zorluklar barındırdığını özetleyen bu anlatı, 100 yıl sonra bile üzerine konuşmanın erken (zor) olduğunu söylemektedir. Ancak bilme ihtiyacının da en yakıcı olarak bu anlarda hissedildiği gözden kaçırılmamalıdır. Kitap bu anlamda önemli ama zor bir işe soyunmuş gözükmektedir.

Kitabın beşinci bölümünde Sarı’nın bu zorlukları aşarak sosyolojik bakış açısıyla Arap ülkelerinde meydana gelen isyanların sebeplerini şöyle sıraladığı gözükmektedir: Arap ülkelerinin petrol zengini olmayanlarının başarısız kalkınma stratejileri bir sebeptir. Küresel ekonomi karşından rekabet güçleri olmayan bu ülkeler büyüyen genç nüfusun ihtiyaçlarını karşılayamamaktadır. Bu kapsamda ekonomik şartlar, gelir dengesizliği ilk sebep olarak tanımlanmaktadır. İkinci sebebin, siyasi olduğunu vurgulayan Sarı, ulus-devletleşme süreçlerinde “demokrasiye geçememe”nin ortaya çıkardığı sonuçları vurgulamaktadır. Son olarak da uluslararası süreçlerin etkisi bir

diğer sebep olarak tanımlanmaktadır. Burada uluslararası etki olarak Türkiye'nin bölgedeki etkisi tarif edilmiştir. Bu iddia önemli gözükmeyle birlikte sosyolojik veriyle desteklenmeye ihtiyaç duymaktadır.

Suriye'deki yaşananların ele alındığı altıncı bölümde her ülke özgüllüğünü anlamının gerekliliği vurgulanmış ve kısa Suriye tanıtımı ve siyasi tarihi verilmiştir. Suriye'de bugün yaşanan savaşın aktörleri tanımlanmaya çalışılmıştır. Suriye'de bundan sonra nelerin olacağı, birçok farklı dinamiğin etkisiyle herkes için bilmeceli bir anlamla sürecidir. Bu bilmeceyi çözebilecek perspektifler sunması bağlamında Suriye'de yaşananları gözden geçirmek kitabın katkılarından olacaktır.

Mısır üzerine yazılan bölüm Arap Baharı rüzgârının Mısır için nasıl estiğini, Mısır baharının toplumsal oluşları ve tarihsel süreçleri içinde verilmeye çalışılmıştır. Mübarek-Mursi-Sisi üçgeninden geçen siyasi tartışmalarla Mısır'da bundan sonra olacak olanların esas belirleyiciler olacağına değinilmiştir.

Kitabın sekizinci ve dokuzuncu bölümleri Tunus'a ayrılmıştır. Tunus, Arap Baharı'nın başladığı yer, kıvılcımın ortalığı kavurduğu yer olarak ele alınmaktadır. Muhammed'in kendisini yakması ilk kıvılcımı başlatmıştır. Tunus'ta siyasi manada olup bitenlerin tasnif edildiği, tarihsel kronometrenin dikkatlice ortaya koyulduğu bölümlerin özelliği, diğer ülke deneyimleri (Mısır, Suriye gibi) ile Tunus deneyimlerinin farklılığını göstermesi açısından önemli olmuştur. Bu da; Ortadoğu diye bir yer, bir bütünlük var mıdır sorusunun sorulmasını haklı kılmaktadır.

Son iki bölümde ele alınan Yemen deneyimleri de aynı özgül koşulları ve tarihsel süreçleri tanımlamakla işe koyulmuştur. Yemen'de yaşanan gelişmelerin aşamalarla aktarıldığı bölümlerin içeriği, süreçlerin birçok farklı aktör ve yapı ile ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır.

Sonuç

Bir bütün olarak bu derleme kitap ele alındığında şu hususların önemli olduğu söylenmelidir: sosyoloji yapmanın zor olduğu anlarda ve yerlerde sosyolojik perspektifle Ortadoğu ülkelerinden Suriye, Mısır, Tunus, Yemen'de neler olduğuna (toplumsal hareketler teorik arka planıyla) bakmaya çalışması kitabın hem iddiasını hem de önemini ortaya çıkarmaktadır. Sosyolojik araştırmalar için çatışmanın ve savaşın sağlıklı bilgilere ulaşmayı zorlaştırması, toplumsal olanın doğasından gelen çok boyutluluğun ahval ve şerait içinde görülmesinin imkansızlaşması, büyük resim okumalarının toplumsal oluşları görmeyi engellemesi kitabın kendi içindeki zorluklarını

oluşturmaktadır. Ancak kitabın konusu bu güçlükleri seçilen konu dolayımı ile getirmektedir. Bu zorluklara rağmen girişilen çaba, ön açıcı olacaktır. Yukarıda da vurgulandığı gibi, bilmeye ve anlamaya bu minvalde sosyolojiye ihtiyaç bu zorlukların tam ortasındaiken en fazla seviyededir.

Kitabın böylesi bir boşluğu doldurmaya çalışması, Ortadoğu değişim süreçlerini anlamaya çalışması ve olabilecek cevapları derlemesi, toplumsal hareketler literatürüne katkı sağlamaktadır. Güncel sorunlar olarak en başta sıralanacak, bundan sonra da çokça sosyolojik ve siyasi gündemi meşgul edecek bu konu hakkında yazma ve okuma girişiminin uzun soluklu bir okuma girişimi olduğunu hep akılda tutmak gerekmektedir. Toplumsal olanın karmaşası hele de değişme anlarındaki karmaşa heyecan uyandıran bir bilme hevesini de birlikte getirmektedir. Bu anlamda kitap, bu karmaşaya atlamaktan çekinmeyerek bu bilme hevesine katkı sunmaktadır. Kitabın dili, planı, yazarların birbirlerine yakın üsluplar kullanmaları, konuların dizini anlamında rahat okunuyor oluşu kitabı sosyal bilimler öğrencileri ve ilgili dersler için kaynak haline getirmektedir.